

Nina Ledinek
ZRC SAZU,
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
nina.ledinek@zrc-sazu.si

Slavistična revija 73/2 (2025): 241–254
UDK 81'374:811.163.6:811.162.3:811.162.4
DOI 10.57589/srl.v73i2.4239
Tip 1.01

Mija Michelizza
ZRC SAZU,
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
mija.michelizza@zrc-sazu.si

Diapazon stopenj determinologizacije leksemov v najnovjših splošnih razlagalnih slovarjih slovenščine, češčine in slovaščine

Prispevek obravnava redakcijo determinologizirane leksike v *eSSKJ*, primerjalno z enojezičnima splošnima razlagalnima slovarjema za češčino in slovaščino. Jedrni del prispevka se osredinja na identifikacijo diapazona stopenj determinologizacije leksemov na primeru *eSSKJ*. Čeprav se v teoretičnih modelih determinologizacija praviloma deli na popolno in delno, analiza gradiva pri uslovarjenih leksemih kaže, da je ta razpon bistveno širši: od razmeroma tesne povezanosti pomena determinologiziranega leksema s terminom, zameglitve pomena, rabe determinologiziranega leksema v neterminološkem kontekstu, do metaforičnih odmikov različnih stopenj, rabe izterminološke leksike v frazemih itd. Analiza gradiva za slovar prispeva k razvoju teoretičnih konceptov in hkrati pripomore k doslednejšim konkretnim redakcijskim načelom.

Ključne besede: determinologizacija, splošni razlagalni slovar, leksikografska metodologija, stopnje determinologizacije

The Range of Degrees in the Determinologization of Lexemes in the Most Recent General Explanatory Dictionaries of Slovene, Czech and Slovak

The article discusses the treatment of determinologized lexemes in the *Dictionary of the Slovenian Standard Language, 3rd Edition (eSSKJ)* in comparison with general explanatory dictionaries of Czech and Slovak. The main part of the article focuses on the identification of different levels of lexical determinologization. Although in theoretical models determinologization is usually subdivided into complete and partial, the analysis of the material for *eSSKJ* lexemes shows that the actual range of determinologization is wider: from a close semantic association of the meaning of the determinologized lexeme with the term to a blurring of the meaning, to the use of such lexeme in a non-terminological context, to metaphorical divergence of various degrees as well as to the use of determinologized lexemes in idioms. The analysis of the material for the dictionary contributes both to the development of theoretical concepts and enables us to adopt more consistent lexicographical principles.

Keywords: determinologization, general explanatory dictionary, lexicographic methodology, degrees of determinologization

1 Uvod

Vedno večji vpliv medijev in popularizacija znanosti sta zagotovo dva izmed razlogov za razmah determinologizirane leksike v splošnih besedilih, ki pa je – vzeta iz strokovnega konteksta – z očmi laikov razumljena drugače, kot jo razumejo strokovnjaki posameznih strok. To ima vpliv tudi na nastajanje najnovejših splošnih razlagalnih slovarjev, saj morajo uredniki slediti razvoju strok in s pomočjo strokovnjakov za pojme, ki jih z (delno) determinologiziranimi leksemi poimenujemo, oblikovati razlage, ki so strokovno ustrezne in širše razumljive, kar je ena težjih slovaropisnih nalog. Avtorji hkrati opozarjajo, da se nabor determinologizirane leksike v zadnjem obdobju (vedno hitreje) veča (Mžourková idr. 2017). Prispevek z vidika obravnave determinologizirane leksike analizira tri nastajajoče splošne razlagalne slovarje srednjega obsega, in sicer za slovenščino, češčino in slovaščino, podrobneje pa se posvečamo redakcijskih rešitvam determinologizirane leksike v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, 3. izdaja – *eSSKJ*. Čeprav se teoretični modeli osredotočajo na dve ključni stopnji determinologizacije, delno in popolno, analiza gradiva za *eSSKJ* kaže, da je diapazon stopenj determinologizacije bistveno širši. Segajo od delne determinologizacije prek zameglitve pomena in rabe pomena v neterminološkem kontekstu do različnih metaforičnih odmikov in frazeologizacije. Ugotavljamo, da je sistematičen in konsistenten leksikografski opis obravnavane leksike zahteven, a redakcijsko in uporabniško nujen, hkrati pa prispeva h gradnji ustrežnejših teoretičnih modelov.

2 Determinologizacija

Determinologizacija je proces, v katerem specializirani termini iz strokovnih in znanstvenih besedil oz. iz terminologije konkretnih strok, v katerih se uporabljajo primarno, preidejo v splošno leksiko, in sicer prek besedil za širši krog uporabnikov.¹ Ob determinologizaciji termin, ki je natančno definiran v okviru pojmovnega sistema konkretne stroke, to značilnost izgubi. Njegov pomen postane bolj ohlapen ali pa se povsem spremeni. Ko se vključi v splošno leksiko, determinologizirani leksem z drugimi termini strokovnega področja ni več povezan na način, da ga vzpostavljena razmerja definirajo, pridobi pa prožnost, značilno za splošno leksiko (Poštolková 1984: 93–106; Nová 2018: 387–98). Izrazi, ki so se determinologizirali, se naprej razvijajo v okviru dveh diasistemov jezika: rabijo se v okviru splošne leksike in privzemajo njene lastnosti, še vedno pa funkcionirajo kot termini v okviru svojih matičnih strok.

Proces determinologizacije so najprej raziskovali v češkem in slovaškem jezikoslovju. O determinologizaciji je že sredi petdesetih let prejšnjega stoletja pisal Horecký (1956: 34). Natančneje so proces determinologizacije opisali v sedemdesetih in osemdesetih letih (Jedlička 1978; Poštolková 1984), ko so podrobneje opredelili dve stopnji determinologizacije, in sicer delno in popolno. Meyer in Mackintosh (2000) sta proces determinologizacije in njegove stopnje opisali za anglo-ameriško okolje, in sicer tako rekoč enako, kot je opredeljen v češkem jezikoslovju. Definicija determinologizacije se

¹ Terminologijo razumemo v kontekstu tradicionalne terminološke vede, ki v mnogočem temelji na načelih dunajske šole (Felber 1984).

v novejšem času ni spreminjala, so pa avtorji proces raziskovali na novejšem gradivu (npr. Holubová 2001: 157–60). V slovenskem prostoru so o determinologizaciji pisali Žele (2004), Žagar Karer (2007), Legan Ravnikar (2023), Trojar (2023), Tonin (2022), Ledinek (2009, 2015), Michelizza (Ledinek, Michelizza 2023) in drugi (npr. Bonšek 2024; Žagar Karer, Ledinek 2021).

Vzrok za determinologizacijo je zlasti popularizacija znanosti v družbi znanja (Meyer, Mackintosh 2000: 126–7) in mnogi avtorji trdijo, da predstavlja determinologizirana leksika enega največjih in najhitreje rastočih novih fondov splošne leksike (Nová 2018: 387; prim. Landau 2001: 33). Determinologizacijo, ki se sicer dogaja neprestano, dodatno spodbujajo posebni zunajjezikovni dogodki, zlasti če imajo daljnosežne družbene in politične razsežnosti.

2.1 Tipi in stopnje determinologizacije

Determinologizacija ni enovit, ampak stopenjski proces. Žagar (2011: 204) jo v osnovi deli na jezikovnosistemsko in besedilno. Pri besedilni determinologizaciji gre zgolj za priložnostno, kreativno, individualno, torej neleksikalizirano rabo izhodiščnega termina v neterminološkem kontekstu. Ker v obravnavanih primerih ne gre za leksikalizacijo, besedilni determinologizaciji ne bomo posvečali pozornosti, ampak se bomo osredotočili na jezikovnosistemsko determinologizacijo, ki jo raziskovalci večinoma delijo na delno in popolno.

Pri delni determinologizaciji termin ob prehodu v splošno leksiko sicer še vedno označuje isti pojem (pomen leksema je torej enak ali zelo podoben »pomenu«² termina), je pa razumevanje pojma pri nestrokovnjakih praviloma poenostavljeno, manj natančno, laiki namreč nimajo predstave, da in kako je termin vpet v pojmovni sistem stroke, zato ga obravnavajo izolirano oz. v kontekstu splošnega poznavanja področja. Pri popolni determinologizaciji determinologizirani leksem pridobi povsem nov pomen, ki ne označuje več izvirnega pojma. Popolnoma determinologizirani leksem se praktično v ničemer več ne loči od druge splošne leksike, zato lahko prihaja do še novih pomen-skih in drugih razvojev, npr. do frazeologizacije, nove kolokabilnosti, konotativnosti, drugačnega slovničnega vedenja (npr. vezljivosti) ipd. (Nová 2018; Meyer, Mackintosh 2000). V kontekstu leksikologije in leksikografije je zanimivo opažanje, da popolna determinologizacija širi zlasti sinonimne zmožnosti jezika, delna pa v splošno leksiko vnaša nove pojmovne kvalitete (Holubová 2001: 159).

² »Pomen« pišemo v navednicah, ker se v (tradicionalni) terminološki vedi o pomenu terminov načeloma ne govori, saj je osnovna kategorija terminologije in njenega pojmovnega sistema pojem kot konceptualna, miselna prvina (kot taka ima lahko po definiciji en sam »pomen«), ki (lahko) obstaja neodvisno od termina kot zavestno, načrtno izbrane poimenovalne enote za to prvino. Ker je pojem skupaj z razmerji, ki jih vzpostavlja z drugimi enotami pojmovnega sistema, razmeroma jasno definiran, »pomena« termina ni smiselno razbirati iz sobesedila. Od njega je relativno neodvisen. Leksem po drugi strani razumemo kot neločljivo celoto izraza in vsebine, ki ga razdvoumlja in pomensko določa ravno kontekst. Termin torej definira zlasti mesto v pojmovnem sistemu stroke, leksem pa pomensko razdvoumlja sobesedilo (Žagar Karer 2011: 28–9; Trojar 2023: 506).

Nová (2018: 391–3) je uveljavljene teoretične koncepte dopolnila še z vmesno stopnjo determinologizacije, ki jo imenuje zameglitev pomena. Ugotavlja, da se pri zameglitvi pomena pomen determinologiziranega leksema od termina ne odmakne dovolj, da bi (glede na običajno leksikografsko prakso) lahko govorili o nastanku novega pomena, iz konteksta pa navadno ni povsem jasno, ali še gre za isti pojem, kot ga označuje termin, ali ne. O zameglitvi pomena najpogosteje govorimo, kadar se v rabi laikov pojavi nekoliko večja specializacija ali generalizacija pomena kot pri pojmu, kot ga dojemata strokovnjak.

3 Determinologizirana leksika v slovarjih češčine, slovaščine in slovenščine

Tako kot za vsak drug jezikovni pojav tudi za determinologizacijo velja, da je njena obravnava v konkretnem slovarju odvisna od zasnove posameznega slovarja, zato si bomo podrobneje ogledali konceptualna izhodišča, povezana z determinologizacijo, pri treh nastajajočih sodobnih splošnih razlagalnih slovarjih, in sicer za češčino *Akademický slovník současné češtiny – ASSČ*, slovaščino *Slovník súčasného slovenského jazyka – SSSJ* in slovenščino *Slovar slovenskega knjižnega jezika, 3. izdaja – eSSKJ*.

3.1 *Akademický slovník současné češtiny (ASSČ)*

Akademický slovník současné češtiny oz. *Akademski slovar sodobne češčine* (dalje *ASSČ*) nastaja na Inštitutu za češki jezik Češke akademije znanosti od leta 2012 in je zasnovan kot slovar srednjega obsega s predvidoma 120.000–150.000 iztočnicami.

(Izhodiščno) terminološke leksikalne enote predstavljajo pomemben del besednega zaklada ter posledično tudi slovarja *ASSČ*. V konceptu slovarja (Kochová, Opavská 2016: 176–9) so načela uslovarjanja te leksike podrobneje predstavljena, opozorjeno je na dva procesa – terminologizacijo leksemov in determinologizacijo terminov zaradi njihove uporabe zunaj strokovnega diskurza, s čimer slabi njihov terminološki »pomen«. Ker je meja med terminologijo in splošnim jezikom včasih nejasna, je posebna pozornost namenjena obravnavi te leksike v slovarju. Dileme izhajajo zlasti iz potrebe po zadostitvi tako strokovnemu vidiku (zahtevi po vsebinski pravilnosti in natančnosti) kot uporabniškemu vidiku (zahtevi po razumljivosti za splošnega uporabnika). Izbor te leksike za *ASSČ* temelji na frekvenčnem kriteriju in kriteriju razširjenosti zunaj specializiranih strokovnih besedil. (Delno) determinologizirana leksika je področno okvalificirana, razen v primerih, ko so ti leksemi že splošno razširjeni, in pri izpeljankah terminov (npr. pridevnikih). Opozarjajo, da meje med strokami ni vedno mogoče določiti. Razlage načeloma izhajajo iz strokovne definicije in so opisne. Poslužujejo se tudi sinonimije in antonimije, enobesedni determinologizirani leksemi imajo vedno navedene tudi zglede rabe. Slovanske sestavke determinologizirane leksike preverjajo s strokovnjaki posameznih področij. Čeprav koncept pogosto govori o »terminologiji« v slovarju, Nová (2018: 390), ki je sicer tudi soavtorica poglavij o determinologizirani leksiki v slovarju *ASSČ*, v svoji študiji opozarja, da gre pravzaprav pri vseh iztočnicah s področja terminologije vsaj za delno determinologizirano leksiko. V konceptu so podrobneje predstavljena še načela redakcij za rastline in živali (Kochová, Opavská

2016: 180–3) in kemijskih elementov in spojin (Kochová, Opavská 2016: 183–5) kot skupin izrazov, ki predstavljajo nekakšne taksonomije.

3.2 *Slovník súčasného slovenského jazyka (SSSJ)*

Slovník súčasného slovenského jazyka oz. *Slovar sodobnega slovaškega jezika* (dalje *SSSJ*) od leta 2006 nastaja na Jezikoslovnem inštitutu Ľudevíta Štúra Slovaške akademije znanosti in njegov cilj je predstaviti besedni zaklad sodobnega slovaškega jezika zadnjih petdesetih let. Načrtovan obseg *SSSJ* je približno 200.000 geselskih sestavkov, od predvidenih osmih zvezkov so izšli štirje (gradivo do sredine črke P).

Tudi v konceptu slovarja *SSSJ* v uvodu prve knjige (2006: 42–3) je opozorjeno, da v splošnem razlagalnem slovarju razlaga termina oz. leksema, ki je izvorno terminološki, ne more izpolnjevati vseh zahtev strogo formulirane definicije. Sledijo kriteriju vsebinske pravilnosti, vendar uporabniku ne zagotavljajo tako celovite in strokovno oblikovane predstavitev pojma, kot jo ponujajo terminološki slovarji ali enciklopedije. Kljub temu avtorji ocenjujejo, da je stopnja strokovnosti razlage pri teh leksemih v slovarju višja od običajnega poznavanja določene stvarnosti ali pojava. Izbor terminov oz. izvorno terminoloških leksemov in doseganje ravnovesja med enotami splošne leksike in strokovnimi izrazi za splošni razlagalni slovar po mnenju avtorjev predstavlja eno najzahtevnejših vprašanj pri sestavi geslovnika. Spodbuda za vključitev terminov oz. izvorno terminoloških leksemov v slovar je dejstvo, da gre za poimenovanja in stvarnosti, ki zanimajo širšo laično javnost. Zanimanje javnosti se odraža v njihovi pogosti rabi v poljudnih, zlasti publicističnih besedilih. Druga spodbuda za vključitev te leksike v slovar je, ko gre za ključne termine določenega področja, čeprav njihova uporaba v splošnem jeziku ni pogosta. Relevantnost terminov z vidika vključevanja v slovar ocenjujejo strokovni svetovalci, priznani strokovnjaki z ustreznih področij. Nekatera tradicionalna strokovna področja, ki jih zaznamuje visoka stopnja specifičnosti, imajo lastne kvalifikatorje, čeprav bi lahko bila zajeta pod splošnejšim kvalifikatorjem področja (primer fonetike (*fón.*)). Po drugi strani pa se poimenovanja nekaterih področij razumejo kot splošnejši izrazi za več ožje specializiranih področij (npr. finance (*fin.*)). Če je stopnja rabe besede zunaj določenega področja visoka in beseda deluje tudi v splošnem, determinologiziranem pomenu, se šteje za del splošnega besedišča in torej ni označena s področnim kvalifikatorjem. Če se termin in splošni pomen bistveno razlikujeta, ima lekskem dva ločena pomena, če pa se splošni in strokovni pojem bistveno ne razlikujeta, ima »skupni« pomen kvalifikator tipa <*tudi psih.*>, kar nakazuje, da beseda kljub determinologizaciji ostaja del terminološkega sistema določenega področja (v navedenem primeru psihologije).

3.3 *Slovar slovenskega knjižnega jezika, 3. izdaja (eSSKJ)*

Slovar slovenskega knjižnega jezika, 3. izdaja (dalje *eSSKJ*) je najnovejši enojezični splošni razlagalni slovar za slovenščino in nastaja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Slovar je informativno-normativnega značaja in je konceptualno ter gradivsko zasnovan povsem na novo (več o zasnovi slovarja v Gliha Komac idr.

2015). Gre za t. i. rastoči slovar in njegovi novi slovarski sestavki so v obliki letnih prirastkov objavljeni na prosto dostopnem osrednjem slovenskem slovarskem portalu Fran (Ahačič idr. 2015; Perdih 2020).

Determinologizirane lekseme v slovarju *eSSKJ* najdemo na dveh mestih, in sicer (1) kot pomene oz. podpomene iztočnice, ko gre za enobesedne lekseme, in (2) kot pomene in podpomene večbesednih leksemov, ki so predstavljeni v posebnem razdelku, poimenovanem Stalne zveze. Redakcija enobesednih in večbesednih determinologiziranih leksemov za slovar *eSSKJ* poteka na enak način – z analizo besedne skice (Word sketch) in pregledom naključnih konkordanc v korpusnem gradivu (zlasti Gigafida in Gigafida 2.0)³ redaktor leksem najprej razpomeni, oblikuje razlage, pripravi tipične kolokacije ter poišče najbolj reprezentativne zglede rabe. Svojevrsten izziv predstavlja dilema, kako izraz, ki je izhodiščno definiran kot abstraktna miselna, pojmovna prvina, definirana z razmerji znotraj pojmovnega sistema konkretne stroke, opisati glede na tipično sobesedilno okolje in komunikacijsko realnost, kot se kaže glede na jezikovno rabo v splošnih besedilih. Čeprav za opis terminologije običajno uporabljamo onomaziološki pristop, torej determinologizirane lekseme opisujemo glede na načela semaziologije.

Pri leksikografski obravnavi izhodiščno terminološke leksike in kvalificiranju te leksike v slovarju *eSSKJ* izhajamo iz treh ocen, in sicer (1) ocene stopnje povezanosti obravnavanega leksema s strokovnim področjem v smislu ocene odmika pomena leksema od »pomena« izhodiščnega termina oz. stopnje determinologizacije, (2) ocene razpršenosti rabe obravnavanega leksema v raznovrstnih gradivskih virih oz. splošne rabe tega leksema in (3) ocene poznanosti izhodiščnega termina splošnemu uporabniku slovarja. Na podlagi teh ocen v slovarju formalno ločujemo dve stopnji determinologiziranih leksemov, ki lahko (še) poimenujejo iste pojme kot izhodiščni termini (delna determinologizacija) oz. so pomensko povezavo s posameznimi pojmi že povsem izgubili (popolna determinologizacija). Težave pri leksikografskem delu pri obravnavi te leksike in njenem umeščanju v omenjene skupine pa nakazujejo, da je stopenj determinologizacije realno še več.

Delno determinologizirani leksemi pomensko še vedno vzpostavljajo povezavo s strokovnim področjem. Eksplicitni znak izhodiščne terminološkosti v *eSSKJ* je terminološki kvalifikator, ki je v obliki [iz + strokovno področje] (npr. *iz fizike*, *iz pedagogike*), kar pomeni, da je izhodiščnost (iz določene stroke) posebej poudarjena že s samo obliko kvalifikatorja, torej s predlogom *iz* v pomenu 'izražanja izhodišča, izvora'⁴ (Ledinek 2015; Ledinek, Michelizza 2023). Razlage delno determinologizirane leksike v *eSSKJ* morajo izpolnjevati kriterij vsebinske pravilnosti, kar pomeni, da razlaga ne sme vsebovati elementov, ki so s strokovnega vidika napačni ali neustrezni. Po drugi strani pa razlage te leksike ne prinašajo tako podrobnih in natančnih podatkov kot definicije v terminoloških slovarjih. Eno od bolj perečih vprašanj je, kolikšna stopnja poenostavitve je še sprejemljiva, da bo razlaga strokovno korektna in sprejemljiva. Na

³ Na pomen žanrske uravnoveženosti in reprezentativnosti besedilnega korpusa pri izdelavi splošnega razlagalnega slovarja tudi na primeru omenjenih korpusov opozarjata Krvina, Petric Žižić (2024).

⁴ Razlaga je povzeta po *SSKJ2* (enako v *SSKJ*).

podlagi vsega omenjenega je pri slovaropisnem delu z determinologizirano leksiko nujno sodelovanje s »področnimi strokovnjaki«, zato pri slovarju *eSSKJ* sodelujemo z več kot 100 strokovnjaki za posamezna področja.

Slovenski in češki slovar imata konceptualno zelo podoben odnos do determinologizirane leksike, v slovaškem slovarju pa meja med terminologijo in determinologizirano leksiko ni enako neposredno zastavljena. Iz posameznih redakcij v vseh treh slovarjih pa je opazno zlasti, da je determinologizirane lekseme težko konsistentno opisovati, saj je diapazon pojavnih oblik determinologizacije izjemno obsežen. Nová (2018: 397) je na primeru determinologizirane leksike v slovarjih *ASSČ* in *SSSJ* npr. ugotavljala naslednje redakcijske strategije, ki so posledica hibridne narave (delno) determinologizirane leksike: načrtno ohlapnejša razlaga, združena pod enim pomenom, ki zajema tako terminološki kot determinologiziran pomen; posebni segmenti slovarskega sestavka z dodatnimi pojasnili; možnost dodatnega pojasnila pri zgledih; uslovarjanje v ločene pomene; pri angleških slovarjih *Oxford English Dictionary* in *Merriam Webster* pa pri determinologizirani leksiki navaja rešitve s posebnimi opombami (včasih tudi namesto razlage).

4 Diapazon pojavitve determinologizacije na primeru gradiva iz *eSSKJ*

Čeprav se v teoretičnih modelih determinologizacija najpogosteje deli na popolno in delno, analiza gradiva pri uslovarjenih leksemih *eSSKJ* in leksikografska praksa pri drugih leksikografskih projektih kažeta, da je ta razpon bistveno širši. Pri determinologizirani leksiki se namreč kaže celoten diapazon stopenj odmika od izhodiščne rabe – od razmeroma tesne povezanosti pomena determinologiziranega leksema s »pomenom« pojma, ki ga označuje termin, na enem delu kontinuuma do metaforičnih odmikov različnih stopenj in rabe izterminološke leksike v frazemih na nasprotnem segmentu kontinuuma. V nadaljevanju predstavljamo, na kakšne pomenske in pragmatične spremembe naletimo glede na izhodiščni termin pri različnih stopnjah determinologizacije in s kakšnimi redakcijskimi dilemami se pri opisu determinologizirane leksike posledično srečujemo pri *eSSKJ*.

4.1 Delna determinologizacija

Delno determinologizirano leksiko skušamo v *eSSKJ* razlagati strokovno (še) dovolj korektno, vendar splošnemu uporabniku razumljivo. Področje, s katerega se je termin determinologiziral, označimo pri manj poznanih determinologiziranih leksemih s terminološkim kvalifikatorjem, pri čemer smo pozorni na to, da uporabniku, če je le mogoče, tudi v splošnem slovarju ustrezno predstavimo, kateri je prednostni termin za poimenovanje pojma v stroki (npr. besedni zvezi *klopni encefalitis*, *klopni meningitis* področnega kvalifikatorja nimata, s čimer slovar posredno usmerja na prednostni termin v stroki *klopni meningoencefalitis*). Mnogokrat pri delno determinologizirani leksiki ni težko določiti stopnje determinologizacije, je pa zato zahtevnejše oblikovati razlago, ki jo bodo lahko razumeli tudi laiki, saj uredniki pogosto nimamo potrebnega specializiranega znanja.

Pojem je lahko tako kompleksen, da ga je nestrokovnjaku (tj. slovaropiscu) in za nestrokovnjaka (tj. za splošnega uporabnika) v slovarju težko opisati, ker ga je tudi v stroki zahtevno definirati, lahko pa je definicija na različnih podpodročjih stroke nekoliko drugačna. Podobne zadrege se kažejo tudi, ko je treba izraz, ki se uporablja na več področjih, ima pa isti nanosnik in podobno konceptualizacijo, razložiti v splošnem slovarju. Na tak primer smo naleteli pri redakciji šolskega slovarja (Petric 2020), ko so morali strokovnjaki za fiziko in kemijo usklajevati stališča, ali gre pri vodnih hlapih ob izhlapevanju pri temperaturi, nižji od vrelišča, že za plin ali za mikroskopsko majhne kapljice, torej še za tekočino.

Dileme se v slovarju pogosto pojavijo, kadar bi za strokovno ustrezno razlago morali uporabiti izraze, ki jih splošni uporabniki ne razumejo dobro, jih sploh ne poznajo ali pa ne poznajo terminološkega »pomena« izraza. Dilemo nazorno ponazarja komentar terminološkega svetovalca za matematiko k razlagi in zgledom pri iztočnici *fraktal*: »Tale termin je malo težko komentirati, ker je pojem fraktalov relativno širok in ker celo matematična definicija ni čisto poenotena. Komentarji, s precej rezerve ter dvomov o njihovi upravičenosti, [so navedeni] spodaj«. Podobno zadrego pri opisu iztočnice *steradian* je isti strokovnjak pospremil z naslednjim komentarjem: »Predvidevam, da je cilj [leksikalnega opisa] čimbolj jasna in kar se da točna poljudna definicija. S strogo matematičnega gledišča bi primerne definicije zahtevale celo drevo poddefinicij in dogovorov, preden bi res dobro definirali pojme. Ampak saj ne sestavljate matematičnega slovarja« (prim. Ledinek, Michelizza 2023: 105). Komentarja kažeta na dejstvo, da se strokovnjaki zavedajo, da je treba razlago determinologiziranega leksema za potrebe splošnega slovarja do ustrezne mere poenostaviti, seveda pa je iskanje primerne ravnovesja med strokovno korektnostjo in splošno razumljivostjo zahtevno.

4.2 Zameglitev pomena

O zameglitvi pomena navadno govorimo, ko redaktor na podlagi analize gradivskih virov ne more nedvoumno določiti, ali uporabnik še govori o (približno) istem pojmu, kot ga izhodiščno poimenuje termin, ali pa je že prišlo do večjega odmika od izhodiščnega »pomena« termina. Nová (2018: 391–2) kot primer zameglitve pomena navaja razlago in zglede pri iztočnici *depresija* v slovarju ASSČ. Iz analize konteksta ob iztočnici *depresija* v gradivskih virih za slovar ni bilo mogoče z gotovostjo reči, ali avtorji še govorijo o depresiji, kot jo strokovnjaki opredeljujejo na podlagi natančno opredeljenih kliničnih znakov, ali pa se sklicujejo na kakšno podobno, a manj jasno opredeljeno obliko bolezni. Pri analizi gradivskih virov za slovenščino smo za leksem *depresija* prepoznali enako stopnjo odmika glede na izhodiščni pojem. V slovarskem sestavku je to predstavljeno z dvema pomenoma, in sicer 1. 'duševna motnja, za katero so značilni dolgotrajna izrazita potrtoost, otopelost, nizko samovrednotenje, pomanjkanje notranjih spodbud' in 2. 'slabo duševno počutje, razpoloženje'. Podobno velja tudi za iztočnice *ADHD*, *tinitus*, *endometrioza*, *alergija* ipd., če se na primer omejimo na leksiko, ki se je determinologizirala iz medicinske terminologije.

Kategorija zameglitve pomena se pogosto kaže s preveliko specializacijo ali generalizacijo glede na strokovno vedenje in očiten primer se odraža pri leksemu *zelena mamba*. Splošni uporabniki so večinoma prepričani, da z izrazom označujejo isti pojem kot strokovnjaki, tj. kačo mambo svetlo zelene barve, ki živi na drevesu, a pri redakciji se je izkazalo, da z izrazom označujemo tri taksonomsko različne živalske vrste, in sicer *Dendroaspis angusticeps*, *Dendroaspis jamesoni*, *Dendroaspis viridis*. Dodatna redakcijska zadrega je, da živalske vrste v *eSSKJ* načeloma razlagamo glede na njihove telesne značilnosti (izgled), v tem smislu pa se navedene vrste ne razlikujejo bistveno, saj je njihovo ločevanje utemeljeno zlasti z genetskimi lastnostmi. Omenjena težava, da so za definiranje pojma v stroki odločilne konceptualne prvine, ki jih na ravni splošnega razlagalnega slovarja ne moremo uporabiti, je v splošnem slovaropisju razmeroma običajna.

Redakcijsko so zahtevne tudi enote tipa *koral* : *gregorijanski koral*.⁵ Za strokovnjake *koral* ni isto kot *gregorijanski koral*, večina laikov pa verjetno drugih tipov koral ne pozna. Tudi gradivski viri odražajo dvojno sliko: v nekaterih primerih rabe v jezikovnem korpusu je leksem *koral* rabljen kot nadpomenka, v večini kot sinonim h *gregorijanskemu koralu*, včasih pa na podlagi gradivskih virov ni mogoče določiti, katero pojavnost avtor z izrazom *koral* poimenuje. V podobnih primerih se je treba redakcijsko odločati previdno, predvsem pa skladno z drugimi podobnimi primeri. Ugotoviti je treba, ali je smiselno leksemu *koral* pripisati dva pomena ali le enega, glede na odločitve pa presoditi tudi o rabi terminološkega kvalifikatorja pri enobesednem izrazu. V *eSSKJ* se običajno ravnamo po prevladujoči rabi. Ker, sodeč po analiziranem gradivu, večina splošnih uporabnikov enoti *koral* in *gregorijanski koral* dojema kot sinonima, je takšna tudi redakcija v *eSSKJ*.

Seveda pa slika pogosto ni tako jasna. Pri leksemih tipa *adrenalin*, *rekviem* ali *amplituda* lahko v različnih zgledih korpusnega gradiva prepoznamo več stopenj determinologizacije. Redakcijsko sprejemljivo je opredeliti le dva pomena, ki ustrezata delni in popolni determinologizaciji, možno pa bi bilo oblikovati še enega ali dva dodatna pomena oz. podpomena.

4.3 Raba termina v neterminološkem kontekstu

Kot poseben tip oz. stopnjo determinologizacije prepoznavamo primere rabe determinologiziranega leksema v neterminološkem kontekstu. Ko govorci uporabijo tak determinologiziran leksem, z njim sicer poimenujejo (približno) isto pojavnost, kot jo strokovnjaki poimenujejo s terminom, a na pojavnost gledajo z vidikov, ki so za strokovno rabo obrobni ali povsem nerelevantni. V to skupino uvrščamo lekseme, kot so npr. *akrilamid*, *peroksid*, *karotenoid*, *ceramid*, *melatonin* ipd. Redakcijsko v *eSSKJ* pri takih leksemih praviloma ravnamo tako, da v razlagi predstavimo vidike, ki so s

⁵ Na opisano razmerje v slovarju zelo pogosto naletimo pri opisu poimenovanj za živa bitja (npr. *močerad*: *navadni močerad*; *dresnik*: *japonski dresnik*). Če se npr. v določenem okolju pojavlja le ena od vrst višje taksonomske kategorije ali pa je le ena za uporabnike posebej relevantna z drugih vidikov, poimenovanje širše kategorije v splošnem jeziku lahko postane sinonimno s poimenovanjem nižjega taksona.

strokovnega vidika ključni (tudi če so glede na gradivske podatke manj izpostavljeni), na vidike, pomembne za splošnega uporabnika, pa opozarjamo s ponazarjalnimi zgledi ali z dodatkom v razlagi, ki upoveduje pomenske poudarke in okoliščine rabe, relevantne za splošnega uporabnika. Raba determinologiziranih leksemov v neterminološkem kontekstu je značilna za besedila vplivajškega tipa. Avtorji skušajo v besedilih s (prikrito) oglaševalsko vlogo s sklicevanjem na znanstvena spoznanja in z rabo determinologiziranih izrazov pri uporabnikih zbuditi vtis, da je raba oglaševanih izdelkov oziroma njihovih učinkovin ter sestavin znanstveno dokazano učinkovita, zaželena in zdrava. Posebno pogosto na rabo terminov v neterminološkem kontekstu naletimo v besedilih o zdravem načinu življenja, ohranjanju lepega videza itd. (npr. *koencim Q10*, *ubikinon* ipd.). Da gre za zgolj enostransko rabo leksema v splošnih besedilih zlasti zaradi marketinških strategij, uredniki mnogokrat opazimo, zato strokovnjake v terminološki opombi posebej opomnimo, naj nas na morebitno neustreznost razlage in ponazarjalnih zgledov opozorijo. Kljub temu včasih oblikujemo izhodiščno razlago, ki je preveč enostranska in strokovne konceptualizacije ne upošteva v zadostni meri – to se lahko zgodi, saj kot laiki strokovnih vidikov ne poznamo. Strokovnjaki nas na neustreznost razlage v takih primerih navadno opozorijo – svetovalec za področje kemije je npr. pri razlagi iztočnice *akrilamid* komentiral: »Geslo je zastavljeno zelo ozko, lahko bi ga razširili, saj se 111.000 ton akrilamida proizvede za nadaljnjo pretvorbo v poliakrilamid«.

4.4 Popolna determinologizacija

S postopnim ustaljevanjem leksema v neterminološkem kontekstu (npr. *botoks*) se najprej prek novih pomenskih odtenkov, nato pa s postopno leksikalizacijo pomenov, nastalih z metonimičnimi, zlasti pa z metaforičnimi pomenskimi prenosi, uveljavi večina popolnoma determinologiziranih leksemov. Zlasti za pomene, nastale z metaforičnim prenosom, je značilno, da pride pri njih tudi do sprememb v konotativnosti – običajno pridobijo ekspresijo (npr. *simbioza*, *preludij*, *stratosfera*, *fluid*, *katarza*, *nevretenčar*, *rekonkvista*). Primer determinologiziranega leksema, ki vključuje več stopenj determinologizacije, pri čemer je pridobil tudi konotativni pomen, je npr. *elegija* (1. *iz literarne vede* 'pesem, napisana v elegičnem distihu, značilna zlasti za antično književnost'; 2. 'pesem z otožno, žalostno vsebino'; 4. *ekspresivno* 'kar izraža žalost, obžalovanje, da se kaj končuje, česa ni več').

Popolnoma determinologizirani leksemi se glede na jezikovne lastnosti v ničemer več ne ločijo od nedeterminologizirane splošne leksike, zato pri njih prihaja do vseh procesov, značilnih za splošno leksiko – do novih pomenskih razvojev, konotativnosti, nove kolokabilnosti (npr. *potrošniški barometer*, *gospodarska klima*, *ljubitelj adrenalina*, *simfonija barv*, *politična mimikrija*), poenobesedenja (*epiduralna*), novih slovničnih značilnosti (npr. drugačne vezljivosti), besedotvorne produktivnosti ipd. Na skrajnem robu determinologizacijskega diapazona najdemo izraze, pri katerih je prišlo do frazeologizacije celotnega izhodiščnega termina (npr. *drama absurda*, *halo efekt*, *veliki pok*). Seveda pa se determinologizirani leksem lahko pojavlja tudi le kot sestavina frazema (*delati dramo iz česa*, *popiti na hektolitre česa*, *izgubiti kompas*, *življenje piše*

romane, zadet kot mamba), kot posebno obliko frazeologizacije izterminološke rabe pa bi lahko obravnavali frazeme tipa *na kvadrat, na n-to potenco*.

5 Zaključek

Slovaropisno delo z determinologizirano leksiko je tradicionalno zahtevno in tudi glede na različne slovaropisne projekte nemogoče brez sodelovanja s strokovnjaki posameznih področij. Zavedanje, da gre pri pomenu te leksike za določen odmik od terminološkega »pomena«, in težnje, da se ta leksika uslovarja čim bolj enakovredno v primerjavi s preostalo leksiko, prinašajo dodatno kompleksnost slovaropisnega dela. Z željo po opisu pojmov, kot so razumljeni v splošni javnosti, pride do pogosto neizbežnega trka ob strokovno pravilnost in ustreznost. To pa je ob prepoznavanju različnih tipov in stopenj determinologizacije zahtevalo razvoj strategij slovarskega opisa te zelo raznolike leksike. Splošni razlagalni slovar je v odnosu do druge jezikoslovne literature po statusu podoben delno determinologizirani leksiki. Čeprav pri njegovi izdelavi izhajamo iz strokovnega védenja, jezikovno pojavnost predstavljamo splošnemu uporabniku in nekoliko poenostavljeno. Zato v smislu kategorizacije determinologizirane leksike v *eSSKJ* ostajamo pri le dveh kategorijah, tj. pri delni in popolni determinologizaciji, čeprav je jezikovna realnost bolj kompleksna. Vseeno pa podrobnejša analiza pojavov pripomore k temu, da primerljive primere redakcijsko obravnavamo enako ali vsaj zelo podobno, kar je nujno z uporabniškega vidika. Védenje o različnih stopnjah determinologizacije, ki jih je v gradivu mogoče najti, pa lahko izkoristimo za natančnejši opis determinologizacije na teoretičnem nivoju.

VIRI IN LITERATURA

- Kozma AHAČIČ, Nina LEDINEK, Andrej PERDIH, 2015: Portal Fran – nastanek in trenutno stanje. *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. Ur. Mojca Smolej. Ljubljana: FF (Obdobja, 34). 57–66.
- ASSČ – *Akademický slovník současné češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [Na spletu](#).
- Uroš BONŠEK, 2024: Slovarska in zunajjezikovna merila za ugotavljanje reterminologizacije kot poimenovalnega načina v terminologiji: primer računalniške terminologije. *Jezikoslovni zapiski* 30/2. 71–82. <https://doi.org/10.3986/JZ.30.2.05>.
- eSSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 3. izdaja. [Na spletu](#).
- Helmut FELBER, 1984: *Terminology manual*. Paris: UNESCO, Infoterm.
- Nataša GLIHA KOMAC, Nataša JAKOP, Janoš JEŽOVNIK, Simona KLEMENČIČ, Domen KRIVINA, Nina LEDINEK, Tanja MIRTič, Andrej PERDIH, Špela PETRIC, Marko SNOJ, Andreja ŽELE, 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC. [Na spletu](#).
- Václava HOLUBOVÁ, 2001: K pojetí determinologizace. *Termina 2000, Sborník příspěvků z II. konference 1996 a III. konference 2000*. Ur. Milan Žemlička. Praha, Liberec: Galén, Technická univerzita v Liberci. 157–60.

- Ján HORECKÝ, 1956: *Základy slovenskej terminológie*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Alois JEDLIČKA, 1978: *Spisovný jazyk v súčasnej komunikaci*. Praha: Univerzita Karlova.
- Pavla KOCHOVÁ, Zdeňka OPAVSKÁ (ur.), 2016: *Kapitoly z koncepcie Akademického slovníku súčasnej češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
- Domen KRIVINA, Špela PETRIC ŽIŽIČ, 2024: The Relation Between the Composition of Corpora (Genre Balance and Representativeness) and Their Reliability in Compiling General Explanatory Dictionary. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 16. 149–76. <https://doi.org/10.3986/16.1.07>.
- Nina LEDINEK, 2009: Determinologizacija geografske terminologije. *Terminologija in sodobna terminografija*. Ur. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar. Ljubljana: Založba ZRC. 247–58.
- Nina LEDINEK, 2015: Obravnava izhodiščno terminološke leksike v novem slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. Ur. Mojca Smolej. Ljubljana: FF (Obdobja, 34). 441–8.
- Nina LEDINEK, Mija MICHELIZZA, 2023: Issues in Treating Determinologized Lexemes in the eSSKJ General Explanatory Dictionary of Slovenian. *Collegium antropologicum* 47/2. 101–10. <https://doi.org/10.5671/ca.47.2.2>.
- Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2023: Med termini in determinologiziranimi leksemi v splošnem razlagalnem Slovarju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja (SSKJ16). *Slavistična revija* 71/4. 519–31. <https://doi.org/10.57589/srl.v71i4.4139>.
- Sidney I. LANDAU, 2001: *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge University Press.
- Ingrid MEYER, Kristen MACKINTOSH, 2000: When Terms Move into Our Everyday Lives: An Overview of Determinologization. *Terminology* 6/1. 111–38.
- Hana MŽOURKOVÁ, Jana NOVÁ, Jana PERNICOVÁ, 2017: Proměny lékařské terminologie v jednojazyčných výkladových slovnících. *Naše řeč* 100. 215–24.
- Jana NOVÁ, 2018: Terms Embraced by the General Public: How to Cope with Determinologization in the Dictionary? *Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress: Lexicography in Global Contexts*. Ur. Jaka Čibej idr. Ljubljana: Ljubljana University Press. 387–98.
- Andrej PERDIH, 2020: Portal Fran: Od začetkov do danes. *Rasprave* 46/2. 997–1018. <https://doi.org/10.31724/rihjj.46.2.28>.
- Špela PETRIC, 2020: Tipologija razlag v Šolskem slovarju slovenskega jezika. *Slavistična revija* 68/3. 391–409. [Tudi na spletu](#).
- Běla POŠTOLKOVÁ, 1984: *Odborná a běžná slovní zásoba současně češtiny*. Praha: Academia.
- SSSJ – *Slovník současného slovenského jazyka*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Gašper TONIN, 2022: Kratični termini in priporočila za njihovo uporabo. *Jezik in slovstvo* 67/1–2. 209–21. <https://doi.org/10.4312/jis.67.1-2.209-221>.
- Mitja TROJAR, 2023: Prepoznavanje terminov in determinologizirane leksike v izbranih starejših slovenskih slovarjih. *Slavistična revija* 71/4. 505–18. <https://doi.org/10.57589/srl.v71i4.4141>.

- Mojca ŽAGAR, 2007: Determinologizacija v splošnih in terminoloških slovarjih. *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Ur. Irena Orel. Ljubljana: FF (Obdobja, 24). 599–609.
- Mojca ŽAGAR KARER, 2011: *Terminologija med slovarjem in besedilom: analiza elektrotehniške terminologije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Mojca ŽAGAR KARER, Nina LEDINEK, 2021: Med terminologijo in splošno leksiko: determinologizacija in z njo povezane slovaropisne ter uporabniške dileme. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 13. 41–60. <https://doi.org/10.3986/sjsls.13.1.03>.
- Andreja ŽELE, 2004: Stopnje terminologizacije v leksiki (na primerih glagolov). *Terminologija v času globalizacije*. Ur. Marjeta Humar. Ljubljana: Založba ZRC. 77–93.

SUMMARY

In this article, we address the treatment of determinologized lexemes in the *Dictionary of the Slovenian Standard Language, 3rd Edition (eSSKJ)* while briefly highlighting the similarities and differences in the description of determinologized lexis in comparable dictionaries of the Czech and Slovak languages—namely, the *Akademický slovník současné češtiny* (Academy dictionary of contemporary Czech) and the *Slovník současného slovenského jazyka* (Dictionary of the contemporary Czech language). In the main part of the article, we explain that the greatest challenges in editing determinologized lexemes arise from the fact that determinologization is a distinctly gradual process. While theoretical models mostly focus on two key degrees of determinologization—partial and complete—analysis of the material for *eSSKJ* and other dictionaries shows that the range of determinologization degrees is much broader. It ranges from partial determinologization through the blurring of meaning and usage in non-terminological contexts to various metaphorical shifts and phraseologization. A systematic and consistent lexicographical description of the lexicon in question is demanding but editorially meaningful, as it contributes to easier use of the dictionary and is important for utilizing dictionary data for natural language processing purposes. It also contributes to the development of more accurate theoretical models of determinologization.